

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

जनक जोशी

त्रि.वि. दर्ता नं. २३०६७-९२

नेपाली विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६६

कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर, चितवनको
स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.), द्वितीय वर्षको
दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधनिर्देशक
प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल

शोधार्थी
जनक जोशी
त्रि.वि. दर्ता नं. २३०६७-९२
नेपाली विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
भरतपुर, चितवन
२०६६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र जनक जोशीले कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्णरूपमा सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सम्बन्धित विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६६/१२/१५

डा.नारायणप्रसाद खनाल

प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भरतपुर, चितवन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरका विद्यार्थी जनक जोशीले नेपाली एम्.ए. दसौँ पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कनसमिति

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल
विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल
शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

सह-प्रा. गोविन्दराज विनोदी
बाह्यपरीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०६६/१२/१५

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत कवि गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोधपत्र मैले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनालज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । शोधपत्र लेखनका क्रममा आरम्भदेखि अन्तिम बिन्दुसम्म आफ्नो अमूल्य समय दिई महत्त्वपूर्ण सल्लाह र आवश्यक निर्देशन गर्नुहुने मेरा शोधनिर्देशक तथा आदरणीय गुरुप्रति म सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने तत्कालीन विभागीय प्रमुख तथा वर्तमान क्याम्पस प्रमुख प्रा.डा. गणेशप्रसाद खरालप्रति म आभार व्यक्त गर्दछु । साथै शोधपत्रको तयारीको क्रममा महत्त्वपूर्ण सल्लाह दिनुहुने सह-प्रा. गोविन्दराज विनोदी र उप-प्रा. दीननाथ पण्डितप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । अध्ययन र लेखनका क्रममा सधैं स्नेह एवम् सद्भाव राख्नुहुने नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका आदरणीय गुरुहरूप्रति म आभारी छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र अनुसन्धानका क्रममा आवश्यक जानकारीका साथै लिखित-प्रकाशित मूल तथा सम्बद्ध सामग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने शोधनायक श्री गोविन्दबहादुर कुँवरप्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । शोधनायकका बारेमा तथ्यपरक जानकारी दिई सहयोग पुऱ्याउनुहुने महानुभावहरू ध्रुव कुँवर, नारायण कुँवर, राधेश्याम भट्टराई, नवराज पहाडी, तेजनारायण अधिकारी र मुक्तिनाथ अधिकारीप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसका साथै सामग्रीसङ्कलन गर्ने क्रममा सहयोग गर्ने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय र त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवारप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधप्रस्ताव लेखनका तयारीका क्रममा आवश्यक हौसला प्रदान गर्ने मित्र कल्पना कार्की, रामप्रसाद घिमिरे, रामजी भट्टराई, बालकृष्ण थपलिया, अमर न्यौपाने र दुर्गा पौडेललाई पनि म हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । दैनिक आर्थिक समस्याहरूसँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो श्रम, पसिना खर्च गरेर मेरो अध्ययनलाई यस स्थितिसम्म ल्याउन स्नेह र आशीर्वाद दिई आत्मबल बढाइदिनुहुने पूजनीय आमा रमा जोशी र बुबा तिलकनाथ जोशीप्रति चिर ऋणी छु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा मलाई व्यावहारिक एवम् घरायसी भ्रन्भटमा नपारी अध्ययन-अनुसन्धानका लागि समय प्रशस्त गरिदिने भाइ रोहित अधिकारी, भगवती थापा, प्यारी छोरी ज्योत्स्ना जोशी र छोरा सौजन्य जोशीलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग समयमै टङ्कण गरिदिनुहुने कम्प्युटर केयर एन्ड डिजाइनिङ सेन्टर, नारायणगढका टङ्कणकर्ता दीपेन्द्रकुमार जोशी 'निक' प्रति पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनको नेपाली विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

मिति : २०६६/१२/१०

जनक जोशी

विषयसूची

- (क) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र
- (ख) शोधनिर्देशकको मन्तव्य
- (ग) कृतज्ञताज्ञापन
- (घ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय

१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधप्रयोजन	१
१.३	विषयपरिचय	१
१.४	समस्याकथन	२
१.५	शोधकार्यका उद्देश्यहरू	२
१.६	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७	शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	६
१.८	शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.९	सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि	७
१.१०	शोधपत्रको रूपरेखा	७

दोस्रो परिच्छेद गोविन्दबहादुर कुँवरको जीवनवृत्त

२.१	पृष्ठभूमि	९
२.२	वंश, परम्परा र जन्म	१०

२.३	बाल्यकाल	११
२.४	शिक्षादीक्षा	१२
२.५	वैवाहिक जीवन र पारिवारिक स्थिति	१२
	२.५.१ विवाह र सन्तान	१२
	२.५.२ आर्थिक अवस्था	१३
२.६	कार्यक्षेत्रमा प्रवेश	१३
२.७	रुचि, स्वभाव र दिनचर्या	१४
२.८	भ्रमण	१४
२.९	सम्मान, पुरस्कार र प्रशंसा	१५
२.१०	विचारधाराप्रतिको प्रतिबद्धता	१५
२.११	लेखन	१५
	२.११.१ प्रेरणा, प्रभाव तथा सिर्जना आरम्भ	१५
२.१२	सारांश	१७

तेस्रो परिच्छेद गोविन्दबहादुर कुँवरको व्यक्तित्व

३.१	पृष्ठभूमि	१८
३.२	बाह्य व्यक्तित्व : आकारप्रकार	१८
३.३	आन्तरिक व्यक्तित्व	१९
३.४	राजनीतिक व्यक्तित्व	२०
३.५	राष्ट्रभक्त व्यक्तित्व	२०
३.६	सङ्घर्षशील व्यक्तित्व	२०
३.७	शिक्षक तथा प्रशासक व्यक्तित्व	२१
३.८	सामाजिक व्यक्तित्व	२१
३.९	समाजसेवी व्यक्तित्व	२२
३.१०	अभिप्रेरक व्यक्तित्व	२३
३.११	साहित्यिक व्यक्तित्व	२३

३.११.१	कवि व्यक्तित्व	२४
३.११.२	कथाकार व्यक्तित्व	२५
३.११.३	निबन्धकार व्यक्तित्व	२५
३.११.४	समीक्षक व्यक्तित्व	२६
३.११.५	सम्पादक व्यक्तित्व	२६
३.१२	सारांश	२७

चौथो परिच्छेद

गोविन्दबहादुर कुँवरको साहित्यिक यात्रा र चरणविभाजन

४.१	साहित्य-सिर्जनाका लागि प्रेरणा र प्रभाव	२८
४.२	गोविन्दबहादुर कुँवरको साहित्यिक यात्रा	२८
४.३	गोविन्दबहादुर कुँवरको यात्राको चरणविभाजनका आधारहरू	२९
४.३.१	प्रथम चरण	२९
४.३.२	द्वितीय चरण	३०
४.३.३	तृतीय चरण	३१
४.३.४	चतुर्थ चरण	३१
४.४	सारांश	३२

पाँचौँ परिच्छेद

गोविन्दबहादुर कुँवरको कृतित्वको अध्ययन

५.१	पृष्ठभूमि	३३
५.१.१	कविताको सैद्धान्तिक चर्चा	३४
५.१.२	कविताको परिभाषा	३५
५.१.३	आयाम-विस्तारको दृष्टिमा कविता	३९
५.१.३.१	लघुतम रूप	३९
५.१.३.२	लघुरूप	४०

	५.१.३.३	मध्यम रूप	४०
	५.१.३.४	बृहत् तथा बृहत्तम रूप	४१
	५.१.४	कविताका तत्त्वहरू	४१
५.२		‘समयका पदचापहरू’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन	४४
	५.२.१	पृष्ठभूमि	४४
	५.२.२	कृतिगत संरचना	४५
	५.२.३	शीर्षक	४५
	५.२.४	भाषाशैली	५५
	५.२.५	लयविधान	५६
	५.२.६	कथनपद्धति	५७
	५.२.७	संरचना	५८
	५.२.८	बिम्बविधान	६०
	५.२.९	केन्द्रीय भाव	६१
	५.२.९.१	जीवनबोधका कविताहरू	६२
	५.२.९.२	राष्ट्रप्रेम एवम् देशभक्ति चेतनामूलक कविताहरू	६६
	५.२.९.३	राजनीतिक चेतनामूलक कविताहरू	६९
	५.२.९.४	क्रान्तिचेतनामूलक कविताहरू	७०
	५.२.९.५	प्रणयभावमूलक कविताहरू	७२
	५.२.९.६	व्यङ्ग्यचेतधर्मी कविताहरू	७३
	५.२.१०	सारांश	७६
५.३		‘मौन आवाजहरू’ कवितासङ्ग्रहको अध्ययन	७७
	५.३.१	पृष्ठभूमि	७८
	५.३.२	शीर्षकविधान	७९
	५.३.३	भाषाशैली	८५
	५.३.४	लयविधान	८६
	५.३.५	बिम्बविधान	८७
	५.३.६	कथनपद्धति	८८
	५.३.७	केन्द्रीय भाव	८९

	५.३.७.१	समाज-उत्थानमूलक कविताहरू	९०
	५.३.७.२	सौन्दर्यमूलक कविताहरू	९०
	५.३.७.३	दर्शनसम्बद्ध कविताहरू	९१
	५.३.७.४	व्यङ्ग्यप्रधान कविताहरू	९२
	५.३.७.५	अन्य कविताहरू	९२
	५.३.८	सारांश	९३
५.४		‘तातेताते’ बालकवितासङ्ग्रहको अध्ययन	९४
	५.४.१	पृष्ठभूमि	९४
	५.४.२	शीर्षकविधान	९५
	५.४.३	भाषाशैली	१००
	५.४.४	लयविधान	१०१
	५.४.५	बिम्बविधान	१०२
	५.४.६	कथनपद्धति	१०३
	५.४.७	केन्द्रीय भाव	१०४
	५.४.७.१	प्रकृतिपरक कविताहरू	१०५
	५.४.७.२	शिक्षामूलक कविताहरू	१०६
	५.४.७.३	देशप्रेमभावमूलक कविताहरू	१०६
	५.४.७.४	व्यङ्ग्यभावमूलक कविताहरू	१०७
	५.४.७.५	पूर्ण मनोरञ्जनात्मक कविताहरू	१०८
	५.४.८	सारांश	१०९
५.५		गोविन्दबहादुर कुँवरका फुटकर कृतिहरूको अध्ययन	११०
	५.५.१	मेरो गाउँको सपना	११०
	५.५.२	तिम्रो र मेरो सत्य	१११
	५.५.३	के-के भन्थे सहिदहरू	१११
	५.५.४	कागज	१११
	५.५.५	एउटा कविता लेख्नु थियो	११२
	५.५.६	घरसल्लाह	११२
	५.५.७	बाघ	११२

५.५.८	जमेको ढुङ्गा हुँ म	११३
५.५.९	आस्थाको दियो बलिरह्यो	११३
५.५.१०	भूपिको सम्भनामा	११३
५.५.११	गुरु कि गोरु	११४
५.५.१२	औसत	११४
५.५.१३	हार्दिकता	११४
५.५.१४	बाथ र माकुरो	११५
५.५.१५	लमजुडमा साहित्यिक गतिविधि	११५
५.५.१६	केही संस्मरण र केही अनुभूति	११५
५.५.१७	डेब्रेकुना	११६
५.६	गोविन्दबहादुर कुँवरको गजलहरूको अध्ययन	११६
५.६.१	विषयवस्तुका आधारमा कुँवरका गजलहरू	११७
५.६.२	संरचनाका आधारमा कुँवरका गजलहरू	११८

छैटौँ परिच्छेद उपसंहार

६.१	पृष्ठभूमि	११९
६.२	पहिलो परिच्छेदको निष्कर्ष	११९
६.३	दोस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	११९
६.४	तेस्रो परिच्छेदको निष्कर्ष	११९
६.५	चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष	१२०
६.६	पाँचौँ परिच्छेदको निष्कर्ष	१२०
६.७	समग्र मूल्याङ्कन	१२०
	सन्दर्भग्रन्थसूची	१२४

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरूको पूरा रूप यसप्रकार छ :

अ.प्र.	अप्रकाशित
आ.दी.	आचार्य दीक्षित
ए.आई.	एम्नेस्टी इन्टरनेसनल
उप-प्रा.	उप-प्राध्यापक
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
टि.भी.	टेलिभिजन
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
द.सं.	दर्ता सङ्ख्या
निर्दे.	निर्देशक
नं.	नम्बर
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
पृ.	पृष्ठ
बी.एड्.	ब्याचलर अफ एजुकेसन
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.प.यो.	राष्ट्रिय शिक्षा परियोजना
ल.यु.सा.स.	लमजुङ युवा साहित्य समाज
वि.सं.	विक्रम संवत्
वि.पी.	विश्वेश्वरप्रसाद
स्व.	स्वर्गीय
स.प्रा.	सहायक प्राध्यापक
संस्क.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक